

UČENJE DUNAVA

EKSPERIMENTALNA REKA

U 18. veku belgijski inženjer po imenu Mer imao je smelu viziju budućnosti. Video je Evropu kojom vladaju geografske slučajnosti, nepomični planinski venci, nerazumno prazne površine, moćne ali gotovo neiskorišćene reke i pomislio kako to nije dobro. Ovaj racionalni sanjar naslućivao je drugačiju Evropu i uputio se u Beč s namerom da za svoje ideje pridobije cara. Tako se Jozef II, najslobodniji duh Habzburške monarhije i najhrabriji reformator na prestolu koji je ikada vladao, složio sa svojim inženjerom da je potrebno da se mnogo toga poboljša. Merov zadatak sada bio je da detaljno razmisli kako bi Beč mogao da postane centar sistema koji obuhvata sve vodene puteve širom Evrope, te je počeo da pravi nacрте i proračune, i da sanjari o tome kako da ispravi nesavršenosti prirode. Evropski vodeni tok Dunav trebalo je da postane vodeni tok Evrope, na koji bi se preko mnogobrojnih kanala nadovezivale druge značajne reke Evrope, tako da bi se sa svih strana vodom mogla doći do mora koja zapljuskuju ovaj kontinent. Dunav je trebalo povezati sa Adiđem i Jadranom na jugu, Majnom i Rajnom na zapadu, češkom Vltavom, poljskom Vislom i Dnjestarom u dalekom Ruskom carstvu, sve to sa razgranatom mrežom kanala, presecanjem meandara i veštačkim jezerima. Merovi planovi, izrađeni sa strašću, svojevremeno nisu ostvareni u potpunosti, i stoga su neki i danas ljuti na belgijskog inženjera što se između Austrije i Sredozemnog mora kao večna smetnja nadvijaju Alpi kroz koje ne prolazi nijedan kanal. Ipak, i iz njihovog neuspeha proizilazi da su car i njegov korektor hteli da sagrade Evropu u znaku Dunava. Posle svega barem ostaje izvesnost da Dunav poznaje sve ono što poznaje i Evropa. Ništa novo se neće desiti a da prethodno nije provereno na Dunavu, i ništa staro ne može da nestane niti da ispliva iz srećnog zaborava što već nije potonulo u Dunav ili ga kao utvaru voda nije izbacila na obalu. Bezbroj nacija naseljavalo je područje oko ove moćne reke koja je videla i pretrpela sve što su ostvarili srednjoevropski i južnoistočni narodi ili šta su učinili sebi i jedni drugima. Ono čega se danas najviše grozimo jesu izobličena lica šovinizma, mržnja među narodima koji zavise jedni od drugih, a povremeno progone jedni druge, fanatizam ograničenosti, uništavanje prirode, napredak koji za sobom ostavlja ujednačenu masu – sve se to može naći na Dunavu, i to užasnije nego bilo gde drugde. Pored užasa Dunav nudi i nešto što nas fascinira: lepotu čas milog, čas prekog, često iznenađujućeg pejzaža; bogatstvo kulture, različite načine života koji se neprestano dopunjuju i obogaćuju, ali ne teže da preteknu jedni druge; vedru, opuštenu umetnost i strastvenu želju za životom,

kao i tako često dokazanu velikodušnost ljudi; njihova tvrdoglava snaga da uprkos ujednačavanju razviju i zadrže svoju jedinstvenost... Dunav se susretao sa najgorim despotima i video je kako su mnogi morali sa svojim lakejima da se iskradu na brzinu; mnogo krvi je proteklo Dunavom, proliveno zarad imovine, vlasti, ideologije. Međutim, na Dunavu je delovala i tolerancija, ne kao intelektualna utopija prosvetljenih umova ili kao politički program dobronamernih državnika, već kao svakodnevni princip blizak stvarnosti, kao primena životne mudrosti takozvanih običnih ljudi.

Grozan je i zagonetan fenomen to što je Dunav privlačio ne samo romantike i ljubitelje prirode, avanturiste, zaljubljene, trgovce, ribare, već i ubice koji su za mesta svojih zločina izabrali njegove obale. U svakom ratu koji je vođen u nekoj od zemalja Podunavlja ljudi su iz unutrašnjosti zemlje dovođeni na Dunav iz jednog jedinog razloga – da bi im se na užasan način okončao život. U januaru 1942. godine izvršena je ozloglašena racija u Novom Sadu, glavnom gradu Vojvodine u kojem su još od prastarih vremena ljudi mnogih nacionalnosti živeli u miru jedni pored drugih i jedni sa drugima. Jevreji i na stotine Srba iz tog grada odvedeni su na zaleđenu reku, gde su ih, nakon mučnog viščasovnog ponižavajućeg pešačenja u povorci, mađarski okupatori streljali i bacili u Dunav kroz izbušene rupe u ledu. Slični masakri dogodili su se i u Baji i Budimpešti, gde je baš Dunav izabran za poprište najužasnijeg, ni slučajno spontanog, već dugo planiranog nasilja, kao da će voda odneti iz sećanja te zločine. Vojvodina, plodna ravnica između Dunava, Tise i Save bila je evropsko eksperimentalno polje na kojem je isproban zajednički život ljudi različitih nacionalnosti i veroispovesti u korist jednog dela zemlje i njenih višejezičnih stanovnika. Užasni zločini koji su počinjeni nad jevrejskim i srpskim stanovništvom na krvav način su prekinuli ovaj eksperiment, a zapečatilo ga je proterivanje nemačkog stanovništva koje je nakon 200 godina provedenih na ovoj teritoriji moralo da ispašta za zločine počinjene u ime Velike Nemačke, što je prema njima bilo nepravedno. Vojvodina je zemlja koja je nekada cvetala, žitnica koja je hranila mnoge narode, čuvala protivrečna kulturna iskustva, međutim, nakon Drugog svetskog rata postala je siromašnija kako u pogledu stanovništva, jer su prvo Jevreji istrebljeni a zatim podunavske Švabe proterane, tako i u ekonomskom smislu; naravno da je u odnosu na ostale regione Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije bila bogata jer je zahvaljujući Titu uživala privilegovan status autonomne pokrajine u okviru Republike Srbije sa ciljem da se sačuvaju ostaci multietničke sredine; tek nakon što su njegovi naslednici ukinuli njen status, jer su smatrali da ona predstavlja jezgro istinskog srpstva i zloupotrebljavali je kao poligon za velikosrpski šovinizam, Vojvodina je zaista i propala. Ono što je ranije nastalo kao samo od sebe danas se ne može stvoriti ni uz podsticaj planske

privrede niti uz bilo kakav nacionalistički apel. Područje koje je Srbima, Mađarima, Jevrejima, Švabama, kao i mnogobrojnim grupama Hrvata, Rumuna, Ukrajinaca, Slovaka, Bugara čak i Roma, koji su, međutim, bili neravnopravno tretirani, pružalo mnogobrojne mogućnosti za razvoj, konačno je proglašeno za etnički očišćenu oblast. Ova pokrajina ipak pruža otpor ne prihvatajući novu i neprikladnu ideologiju – i propada. Sve su učestalije vesti da u ovoj regiji raste svest stanovnika, i da mnogi prikriveno i svakodnevno prkose nametnutom procesu brutalnog jednonumlja koje ne odgovara stvarnom životu. Kao što je slučaj sa Vojvodinom, kojoj je neprestano pretilo varvarstvo primitivizma i u kojoj uvek ima ljudi koji u sebi nose celo nepodeljeno bogatstvo ovog regiona, kao sa Vojvodinom, tako je slučaj i sa Slovačkom čiji glavni grad nosi tri imena: Bratislava, Presburg, Požun, i u kojem živi još više etničkih grupa, tako je svugde na reci Evrope: sâm Dunav je eksperiment koji pogađa ceo svet – ono što ovde ne uspe, neće nigde, a svaki uspeh budi nadu da se može ponoviti na nekom drugom mestu.

STATISTIČKA REKA

Još su antički istoričari Ptolomej, Strabon i Plinije pokušavali da sakupe i slože sve što je u njihovo vreme bilo poznato o Dunavu. Danas istraživanje o Dunavu obuhvata desetina disciplina i naučna saznanja o ovoj reci koja se istražuje, meri i razmatra sa svakog mogućeg aspekta šire se unedogled. Koga interesuju „izdignuta naselja starih Kelta na Dunavu” lako će pronaći nešto u bolje opremljenim bibliotekama, kao i onaj koga zanimaju „istorija i tehnika trajekata i mostova na Dunavu u Austriji”; ekološke nauke svake godine u svojim izveštajima upozoravaju na rezultate istraživanja kao što su „Izvlačenje peska i šljunka iz reka u zaštićenim područjima” ili „Strategije očuvanja riblje faune u Dunavu”, sve su to spisi vredni jednake pažnje kao i popularni vodiči za bicikliste, koji se aktualizuju svake sezone u stotine primeraka... Pored specijalističkih istraživanja koja su detaljno izložena na nacionalnoj izložbi 1994. u Gornjoj Austriji pod nazivom „Sva lica evropske reke” zasuti smo i feljtonistikom na temu Dunav i pred tim naučnim i trivijalnim spisima raste neizbežna sumnja: da li on zaista postoji, taj Dunav, ili je samo plod naše mašte?

Na početku bi trebalo reći šta se krije iza legendi i mitova, a šta se bez sumnje zaista dogodilo. Kao i uvek, stvari su na početku bile jednostavne: „Priča o Dunavu dobija svoj početak povlačenjem perialpskog mora Paratetisa za vreme donje molase slatkih voda, na prelazu iz oligocena u miocen, sa švajcarskog i zapadnobavarskog molasnog zemljišta.” Naučnik Bernhard Gruber, od koga potiče ovaj lepi deo dunavske proze, procenjuje početak našeg današnjeg Dunava – za razliku od „Pradunava”, ogromnog sistema reka, jezera i bara

koji je sporo tekao ka istoku – u vreme otprilike 11 miliona godina pre naše ere. Ovih 11 miliona godina je gotovo u potpunosti prošlo dok prvi čovek nije došao na Dunav. Tog čoveka ne treba smatrati pravim Austrijancem, čistokrvnim Srbinom ili kakvim god čistim nacionalistom pradoba, njega koji se nekad u najmlađem ledenom dobu pojavio iz tame praistorijskog vremena. To najmlađe ledeno doba istoričari nazivaju virmski glacijal i procenjuju ga na otprilike 100.000 godina, odnosno između 120.000. i 12.000. godine pre Hrista. U tami iz koje su došli, ponovo su nestajali čitavi narodi koji su došli do Dunava i nekoliko godina ili vekova naseljavali njegove obale, da bi zatim ostavljali za sobom raskošne zlatarske radove, grobnice ili ništa sem njihovih magičnih imena, Pečenezi, Kurnani, Jazigi, Hazari, umetnički Avari, moćni Dačani...

Iako se oko njegova dva izvora, Breg i Brigah u Švarcvaidu, i trećeg u Donauešingenu večno vodila lokalna patriotska rasprava, i iako se ne može precizno odrediti gde se on, u već skoro stajaćim vodama ogromne delte Dunava, u stvari, uliva u Crno more, geografi danas začudo znaju da Dunav prelazi put od tačno 2 888 kilometara, što ga posle Volge čini najdužom rekam Evrope. Apsolutni nagib od 678 metara omogućava mu uglavnom lagan, ipak delom divlji tok – činjenica koja u statističkom prosečnom nagibu od 23,53 centimetara po kilometru nailazi na nedovoljan odjek. Dok je kod Ulma samo provincijska reka širine od oko 40 metara, kod Turnu Severina na rumunsko-srpskoj granici povećava se u moćnu struju širine 1300 metara. Kod Beča dostiže veliku brzinu od 8 kilometara po času, dok u svojoj delti sa brojnim sporednim rukavcima i sa prelaskom u more koje se istovremeno uliva i izliva, dolazi skoro do zastoja. Bogastvo riba u Dunavu još u antici hvali Plinije koji se divio moruni, ribi koja je dosegala veličinu od 9 metara, kao i u srednjem veku Albertus Magnus, koji u svom kompendijumu *De animalibus* navodi da je bečka riblja pijaca nekad imala preko 50 vrsta riba u ponudi, što se može pročitati u izveštajima zadivljenih putnika ranog novog doba, iako je u 20. veku zanimanje dunavskog ribara ugledno, od davnina izumrlo na mnogim mestima, pre svega na gornjem toku reke, zbog čega bi za brojne ribare koji i dalje žure po obalama Dunava, bilo je neizbežno da se za njih upotrebljava izraz sportski ribari. Dunavom se plovilo još u najstarijim vremenima, pri čemu su se u početku transportovale sirovine i dobra koja su se nalazila u blizini reke, kao što su drvo, vino i razne rude. Sa plovidbom je cvetalo i naseljavanje duž reke i plemenite veštine brodogradnje, kojima su vekovima ne samo pojedine zanatske porodice već i celi gradići mogli da zahvale za svoje bogatstvo. U donjoaustrijskom Perzenbojgu su već oko 1800. godine svakog meseca po četiri broda napuštala ranoindustrijsku brodaru. Skoro su jednako stari kao plovidba i brodogradnja i pokušaji da se ovlada dvema opasnostima koje su pretile uređenoj razmeni dobara

Dunavom: bilo je pokušaja da se skrivenim zamkama reke doskoči manjim i većim regulacijama, a promenama politike konvencijama koje bi i u kriznim situacijama obezbedile brodski saobraćaj prema pouzdanim i utvrđenim pravilima. Ali sve do 19. veka brodari su se plašili brzaka, vrtloga, iznenadnih suženja, kao onog kod Grajna u austrijskom Študengau, koji u svom imenu („područje virova”) krije užase brodarka, ili onog pred jedinstvenom, impozantnom kulisom Gvozdene kapije, gde se sudaraju Balkan i Karpati. Prevazilazeći sukobe i ogorčena neprijateljstva država i političkih sistema, na snazi su uglavnom ostajala pravila, koja su propisana usred Hladnog rata – konvencija o brodarstvu Dunavom, da bi se osiguralo opšte korištenje vodenog puta i internacionalnost reke. Za 40 godina između 1950. i 1990. godine ipak se uosmostručila tonaža robe, tkanina i dobara koje se transportuju Dunavom. Pomoću Dunavsko-Majnskog kanala sa njegovim priključcima, evropska mreža kanala prema severu postala je stvarnost, o čemu su još u 18.veku sanjali car i njegov inženjer. Izgradnja električnih centrala – samo u Bavarskoj ih je u poslednje vreme izgrađeno 20 – imala je posledice, kao i neobuzdano industrijsko korištenje reke i poslednjih decenija su naneli tešku ekološko štetu Dunavu i znatno smanjili bogatstvo vrsta. Ugroženu reku su, s druge strane, u svim njenim zemljama ponovo otkrili ljudi kojima je tek njena realna ugroženost stavila do znanja šta je ona oduvek značila za život njihovog područja i da im nema garancije za trajno blagostanje ako i dalje budu izlivali otrov i otpadne vode u nju. Naravno, Dunav još uvek nudi prostrane i netaknute doline, kakve se na ovom gusto naseljenom delu Zemlje skoro ne mogu više naći. Čak je i jedan Teodor V. Adorno, primetno dirnut doživljajem prirode kada su ga turbulentne 1967. godine odveli u doline Dunava kod Beča, izrekao šaputavim tonom prizivanja: „Zagonetno velika usamljenost uz reku, samo nekoliko kilometara od Beča. Neka omađijanost, kao ona u Pusti, drži ljude podalje od pejzaža i flore, ovde već istočno, kao da prostor otvoren ka beskrajju ne želi da ga ometaju”.

NADNACIONALNA REKA

Da je onaj inženjer Mer išao na avanturističko putovanje, od izvora do ušća Dunava, prošao bi nekoliko zemalja, čuo mnoštvo jezika, molio bi se prema mnogim obredima, a da bi pritom na svom putu duž reke samo jednom prešao granicu. Gornji tok Dunava pripadao je caru, donji sultanu. Na njihovu viševjekovnu borbu i danas podseća ponešto u zabačenim selima zaleđa i naravno u gradovima na reci. Tako na mnogim mestima nije popustio onaj gnev s kojim vekovima na kapiji parohijske crkve Sveti Stefan u gradu Tulinu na Dunavu austrijski dvostruki orao drži u kandžama tursku lobanju. Od tog doba, kada se Austrija razvija u Dunavsku monarhiju, a Osmansko carstvo još uvek nije htelo da otkrije svoje evropske

bedeme, nastalo je znatno više država kroz koje teče Dunav. Ipak, pri poslednjem brojanju, bilo ih je deset – više ne broji nijedna druga reka na Zemlji, bila ona, kao Jancengjang, Nil, Misisipi ili Amazon, više nego duplo duža od Dunava. Deset država? Kada se uz Nemačku, Austriju, Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku uzme još novonastala Slovačka, te raspadom Jugoslavije stvorene Republike Hrvatska i Srbija, i iz bankrotske mase Sovjetskog Saveza nastale države Ukrajina i Moldavija, dobije se deset. Moglo bi, da ne čuje zlo, to prerasti na petnaest, a čak i sa dvadeset dunavskih država, a gospodari sve manjih i sve više patriotskih država ne bi dostigli cilj o kojem su sanjali: etnički jedinstvene, nacionalno očišćene državne strukture u kojima je jednoj jedinoj državnoj naciji dodeljen blagoslov da sa samo jednim svetim jezikom, jednom umirujućom religijom, jednim narodnim despotom i jednom jedinom uzornom glupošću mogu da žive sami sa sobom.

Zemlja na Dunavu, oblikovana istorijom isto kao i prirodom, protivreći opsesijama o jednom kontinentu koji se sastoji iz mnoštva nacionalnih država. Vekovima su narodi, nacionalnosti i verske zajednice na Dunavu i uz Dunav bile u pokretu. Na brodovima, čiji je ljudski teret često rušen u bezdan, na kočijama koje su vodile kroz opustošene predele, peške stupajući istim korakom legionara i plaćenika, u bekstvu od religijskih progona, vođeni čežnjom za sopstvenom zemljom, bilo da su ih poslali moćnici ili ih namamili u nepoznato – u zemljama Dunava ljudi su uvek bili na putu, i kada god bi se negde srećno naselili i osnovali naselje, u sledećem mestu bi već živeli ljudi koji su bili isti kao oni, ne po jeziku ili po obredima, već po sudbini: od nekuda navedeni na ovaj put, puni nade da su našli svoje mesto na Zemlji na kojem će ostati, raditi, razmnožavati se i svojim obezbediti blagostanje na plodnom zemljištu. Nacionalnosti na prostoru Dunava su potpuno neraskidivo isprepletene, i istraživanjem predaka se uglavnom ne može dokazati odakle neko dolazi, kako su govorili njegovi baka i deda, u kojoj bogomolji su njegovi roditelji recitovali molitve. Svuda na Dunavu nalaze se Švabe koje govore nemački, koje se odazivaju na mađarsko ime Tot ili slovačko Prajko, dok njihove hrvatske komšije nose nemačko ime Majster, Mađari se srpski zovu Vidović, imena Rumuna po potrebi se pišu slovački, a Jevreji, koji su nekad na reci koja povezuje narode bili nešto poput spone između naroda, nosili su imena iz raznih jezika i znali su to da čuvaju... I, naravno, nema tu samo onoga što se može očekivati, naime katoličkih Hrvata i pravoslavnih Srba, nego i Šokaca i Bunjevaca, koji se vode kao Srbi, ali su katoličke veroispovesti, i Pomaca, doduše Bugara, ali ne sa pravoslavnim bugarskim obredima, nego islamizovanih, i stalno malo privilegovanih, malo zanemarenih Bugara, i pobožnih Lipovanaca koji su iz same unutrašnjosti došli na Crno more zbog stroge odanosti svojoj veri, iz ruskih stepa i prašine Galicije, a danas gotovo između sebe opovrgavaju pravo na ribarstvo

na Delti... I bezbroj drugih ljudi koji jezikom, religijom i običajima ne pripadaju jednoj, drugoj, već odmah dvema, trima nacionalnostima istovremeno. I, ne daj Bože da se neočekivano vrate vremena kada se od svakoga tražilo opredeljenje za jednu od njih, jer upravo to čini njihov identitet –takva bi ih odluka razorila... Nacionalni identitet je, naročito na Balkanu, u mnogim slučajevima i te kako nesiguran, i možda se zbog toga ponekad tako agresivno naglašava, jer je on u prostoru Dunava nešto promenljivo, nema pouzdano ograničenje. Mržnja prema komšiji, koja se ponovo vraća, podstaknuta politikom, jeste i mržnja prema samom sebi, usmerena protiv nesigurnosti, onog neizvesnog, fluidnog, što varira u sopstvenom životu. U sadašnjosti i budućnosti ne bi mogla da se sprovedu varvarska antička čišćenja kako bi se na prostoru Dunava stvorile nacionalne države koje unutar svojih granica ne bi istovremeno obuhvatale više etniciteta, koja su ovde naseljena od prastarih vremena, zvanih manjine. Kada nastupi ludilo narodne čistote, besno gazeći pred sobom, ono odmah napada ljude u kojima je nasleđe različitih naroda najlepše izmešano. I tamo gde nacionalni program opet predviđa da se narodi besmisleno razgraničavaju, a ne da među njima dolazi do razmene, tu zjape prastare, poluzaboravljene granice istorije kao novootvorene rane, seku kroz regije, nad kojima naizgled vlada neuništivi mir, i kroz njihove stanovnike. To što se mnogi narodi naseljavaju na Dunav, i to ne jedan nakon drugog i ne tako da su međusobno razdvojeni jasnim granicama ili čak rekom, upravo to je bio blagoslov Dunava, i mogao bi i dalje biti, ali je to ipak tako često, sve do naših vremena, bilo samo njegovo prokletstvo.

MITSKI TOK

Od kako su grčki Argonauti odvažno pošli uzvodno Istom, kako se Dunav nazivao u antici, kako bi odgonetnuli njegove tajne, Dunav postaje mitski tok. Njegov mit pripoveda o nastanku i snu i o tome kako svojim tokom spaja ne samo ljude, gradove i države, već dva sveta: Evropu i Aziju, Zapad i Istok. Helderlin je veličao Dunav kao „melodijsku reku” koja je uspela ono za čim je on sam izgarao od čežnje – da iz Nemačke, koju tlače ograničeni kneževi, vodi u slobodnu, ponosnu Heladu. Kako se pronalaze ova dva sveta spojena Dunavom, svaka epoha objašnjava drugačije. Za Helderlina tok počinje u tami i teskobi, da bi tekao u otvoreno, ka svetlu – po njemu Dunav tek na ušću dostiže slobodu, tek kada za sobom ostavi Nemačku, Austriju, Mađarsku i Balkan, on ugleda svoj cilj, koji poznaje celim svojim putem, navirući uvek napred: Helada, ponosna mera velikih ljudi.

I za bezbroj Švaba koji su pod vlašću carice Marije Terezije poslani u daleku mađarsku zemlju, za protestante, nepouzdanu ljude, za siromašne koji su hteli da remete mir provincije,

reka je bila obećanje slobode. Tamo negde na Dunavu, daleko od gusto naseljenih oblasti Švabije, Bavarske, Gornje i Donje Austrije, širila su se daleka prostranstva koja je trebalo kolonizovati, oteti ih močvarama, čuvati ih od paganskih poduhvata Turaka i uzeti pod svoje. I mnogim seljacima i zanatlijama činilo se kako daljina mami kao obećanje blagostanja i slobode, ali i da pretilo kao strani, tamni svet koji tek treba oteti od tamnih sila i osvetliti sjajem kulture koju su doneli, sjajem nemačke kulture. Da li Dunav potiče iz civilizacije i u ljudima poslatim na Istok sve više potiskuje varvarstvo ili baš suprotno, iz nemačke teskobe teče na svetlost antike oslobođene predrasuda, put velikog, širokog mora? Uvek je na različitim mestima uz Dunav, u različita vremena vladalo drugačije mišljenje o tome da li sreća i sloboda leže uzvodno ili nizvodno. Mase ljudi, koje se danas sele na Zapad iz Ukrajine, iz Rumunije, Bugarske, napuštajući svoje domovine pokušavaju, međutim, da napuste opasnu regiju koja je gurnuta u krajnju bedu, i iz Helderlinove propale zemlje snova teže blagostanju koje raste i raste iz jučerašnje tame.

Dunav je još za vreme Rimljana predstavljao granicu sa svojim moćnim tvrđavama, poput Laureacuma koji je podignut protiv Markomana i koji se nalazi na ušću Ensa u Dunav, a danas se naziva Lorch; tada je izgrađen za 6000 ljudi, i svuda na Dunavu se nalaze takvi ostaci ogromnih zidina i istančane umetnosti Rimljana – od Kastel Abusina kod bavarskog Ajninga preko grandioznog Akvinkuma, širokog rimskog grada u Mađarskoj, koji iznenađuje uzornom kanalizacijom i dokumentovanim promišljenim sistemom, po kojem su se izračunavali troškovi vodovoda za kupatila privatnih domaćinstava, pa sve do spomenika koji vrebaju negde u Vlaškoj, za večni spomen caru Trajanu koji je ratovao protiv Dačana. Između Beča i Bratislave uzdižu se Paganska vrata, ulaz u fabulozni Karnuntum, imponantnu građevinu u kojoj je živelo 30000 ljudi, vojni i politički centar sa velikim vojnim skloništem za XIV legiju i povećim amfiteatrom; propast veličanstvenog Karnuntuma možda je usledila brzo, jer su arheolozi nekoliko vekova kasnije pronašli jedan barokni motiv pre baroka, polupečeni hleb u rerni.

Koliko god da je Dunav dramatično opremljen visokim tvrđavama, koliko god da je mnoštvo puta bio granica za koju se prolivala krv, ipak ga prati reputacija reke koja, povezujući zemlje svojim tokom, prevazilazi sve granice. Sve i jednu legendu Dunava progutao je ovaj humani mit o životu, možda sa jednim jedinim izuzetkom nastalim u srednjem veku, koji je u novo doba ideološki obojen, pesma o Nibelunzima opsednutim smrću. Oni koji su vekovima kasnije išli u susret ranogrčkim Argonautima, u zlokobna vremena su uvek istupali protiv dunavskog sna mnogih naroda, za Germaniju naoružanu do zuba, veliku Nemačku, koja će tlačiti Istok ili propasti opijena smrću. Pesma o vernim

Nibelunzima, hrabrim pohodnicima na Istok, opeva kolektivni mit o smrti i time se suprotstavlja njemu stranom dunavskom mitu o životu i proticanju. To što su nacisti Dunav proglasili „Nibelunškim tokom” na kojem leži i jedno mesto po imenu Mauthausen, označava najsramnije ogлуšenje o Helderlinovu melodijsku reku koja slavi raznolikost života. Sa Nibelunzima je stvoren jedan moćni anti-mit koji više odgovara Rajni nego Dunavu (odakle Nibelunzi zapravo i potiču) ili bilo kojoj reci slabije inteligencije koja je u sagama i pesmama odvajkada imala zadatak da između dva naroda stvori granicu koja bi se smatrala prirodnom.

Mit svakako ima svoju istinu koju ne čini on sam, već istinu koju treba pročitati, osluškivati. Šta je danas sa Dunavom koji prevazilazi granice, tim tekućim vezivom između naroda iz pesme? Za svaku od deset podunavskih država, ova reka predstavlja i granicu. Između Bavorske i Austrije postoji tekuća granica od dvadeset i jednog kilometra, između Austrije i Slovačke tek sedam, između Slovačke i Mađarske već 153; Hrvatsku i Srbiju Dunav razdvaja 138 kilometara, a Rumunija uzima Dunav za granicu prema svim svojim susedima: 231 kilometar prema Srbiji, čak 399 kilometara prema Bugarskoj, tek jedan kilometar prema Moldaviji i 52 kilometra prema Ukrajini. Nije bitno to što postoje državne granice niti da li su one određene rekom ili pregradnim štapom nasred poljane. Bitno je samo koliko je ta granica otvorena i za koga je otvorena, da li isključuje i odvaja ono što se dešava sa ove i one strane granice, kao i da li u istoj meri omogućava ne samo promet robe, nego i slobodnih misli kao i slobodno kretanje stanovnika.

Pošto je prostor koji je nekada bio podeljen samo na Austriju i Tursku danas iscepan na više država, više ne postoji zapadnohrišćanski ili islamski Dunav, niti reka Habzburgovaca i Osmanlija. Tvrđava Petrovaradin, ogromni sistem kaverni, podzemnih tunela, zidina, koju je naspram Novog Sada princ Evgenije sagradio kao glavno uporište Austrije u borbi protiv Turaka, takođe je iz vojne upotrebe prerasla u kulturni spomenik kao i mnoge tvrđave koje su Turci sagradili nizvodno od Petrovaradina, a ona koja ih sve nadmašuje, pomalo izmeštena na periferiju i uklesana u nehom dotaknute stene Belogradčika, jeste nadrealistična tvrđava Kaleto. Sa Prvim svetskim ratom, kada su u borbi upotrebljene sopstvene dunavske flote i kada je potopljeno ukupno 847 brodova, tako da je Dunav postao grobnica za hiljade mornara, urušena je i epohalna razlika između dve veledržave. Pa ipak, današnji konflikti u Podunavlju neretko se rasplamsavaju tačno tamo gde je nekada vojnim ili diplomatskim putem uspostavljena granica između dva carstva razdvajala regije, sela, porodice. Te stare granice su 1918. poništene, ali su se već tako zlokobno urezale, da su se provlačile kroz nove države poput unutrašnjih pukotina. Ubrzo nakon 1945. godine je sa gvozdenom zavesom pala jedna dodatna, naizgled nepremostiva granica koja je podunavske

zemlje još jednom razdvojila duž jedne istorijski sasvim proizvoljne linije. Izolovani Jugoistok, ispresecan granicama koje su inostrani gospodari vekovima uvek iznova povlačili, istorijski ožiljci koji su se prostirali preko država i regija i koji su se usled akutnog nadraživanja ponovo mogli upaliti istog trena, sada je izdvojen i prepušten sam sebi. Taman što su pobunjeni narodi Istočnog bloka nakon više od 40 godina podigli zavesu, ponovo su je spustile njihove dobrostojeće komšije na Zapadu. Nema više habzburškog niti osmanskog dunavskog carstva, konflikta između slobodnog i potlačenog kontinenta, niti koegzistencije parlamentarnih i narodnodemokratskih republika, kapitalističkih i komunističkih država; ali postoje dve Evrope koje Dunav povezuje i odnedavno razdvaja: dobrostojeća Evropa ograđuje se od siromašne Evrope u kojoj narodi udaraju jedan na drugog i svako ko uspe da se otrgne i ilegalno pređe zatvorene granice, traži svoju sreću uzvodno od Dunava.

IDEOLOŠKA REKA

Dve ideologije koje se sukobljavaju, a koje ipak idu zajedno, oduvek su se borile za prevlast nad Podunavljem. Bela Bartok, koji je proteran sa Dunava, prepoznao ih je i opisao 1942. godine u dalekom egzilu. Obe su ograničavale stvaralačku snagu pojedinca, kao i društva, obe su kočile upravo tamo gde su obećavale slobodu razvoja. Bartok je odbijao „iluziju preterane ideologije povezanosti“ kao i njenu suprotnost, „suštinsku iluziju nacionalnih karaktera“. I jedno i drugo su privid, dakle obmana, koja i te kako može katastrofalno da se umeša u živote ljudi koji joj podležu. Posmatrati Dunav kao jedinstveni kulturni prostor koji samo iščekuje srećno političko ujedinjenje pomalo je pobožna obmana; skoro nimalo pobožna obmana je, međutim, ako se svaka mala narodna zajednica organizuje kao autonomna jedinica koja čuva svoj mitski nacionalni karakter. Prva ideologija privlači humanim postupcima, druga odbija namrštenim izrazom lica. Prva nemirno traži veliko ujedinjenje jedne imperije i privrednog bloka koji stalno raste, druga je sujetno zadovoljna sebičnošću političke razjedinjenosti. Taj preterani osećaj pripadnosti, koji je Bartoku bio mrzak kao princip bez duha, podrazumeva totalitet u kojem se bruse plodne protivrečnosti; kult mitskog nacionalnog karaktera, pak, kog se Bartok užasavao, vodi do totalitarizma koji nimalo ne trpi protivrečnosti. Naročito danas jedan od ta dva programa deluje simpatično, jer se postavlja protiv varvarskog propadanja, a za sintezu koja ujedinjuje. Ali kulturno-istorijski Bartok nije samo drsko preferirao zanimanje javnog govornika i evropskog frazera, već je nažalost i onaj drugi, potpuno neplemenjeni program izneo kao svoj neophodan pandan: nacionalna netrpeljivost i političke razjedinjenosti. U nju beže žrtve univerzalizma koji velikodušno negira sve razlike. U poslednja dva veka, mnogi cenjeni umovi nadahnuti

najlepšim idealima platili su danak ideologiji jedinstvenog Podunavlja. Rumun Aurel Popovici, entuzijastičan zbog zamisli da Dunav sam po sebi obavezuje svoje narode na trajni mir, objavio je 1906. knjigu *Sjedinjene države Velike Austrije*, u kojoj je svoju viziju o dunavskoj konfederaciji izradio sve do detalja u vezi sa statistikama o stanovništvu i u kojoj se usudio da da nacrt geopolitičkog uređenja cele oblasti. Još u Drugom svetskom ratu postoji zamisao o velikom federativnom ili o Dunavskom kraljevstvu po ugledu na komonvelt i to zbog nekoliko konferencija moćnih političara i ponekog sastanka nostalgичnih emigranata iz podunavskih zemalja – a kada pogledamo kakvo je uređenje umesto toga uspostavljeno u Evropi, uopšte ne treba ismevati njihovu ideju o podunavskoj teritoriji.

A ipak je Bela Bartok bio u pravu kada u političkom univerzalizmu, razvučenom preko podunavskog područja, nije video ideju koja bi vodila u otvoreno, već ideologiju koja se suprotstavljala onome što je živo. Jer Dunav u stvari ne nudi jedinstven, već začuđujuće nejedinstven kulturni prostor koji je obeležen upečatljivom istovremenošću suprotstavljenih stvari. Postindustrijske i predindustrijske regije i oblici života se smenjuju, kao i gradske metropole i ugrožene seoske idile, postmoderne i predmoderne strukture, nečuvano bogatstvo i teška beda, digitalizovane zone i one koje još nisu ni elektrifikovane; dok se poslovi između Ulma i Budimpešte obavljaju sad već skoro samo preko kompjutera i bez gotovine, u Bugarskoj je razvijen drugi oblik prometa bez gotovine, u nekim slučajevima su kao način plaćanja poslužili upaljač marke „Bik” i paklica švercovanih marlboro cigareta. Tu nema jedinstvenih životnih uslova, ideala koji povezuju, malo šta od zajedničkog sna može da se prepozna; što se tiče kulture življenja i toga kako se oblikuje svakodnevna egzistencija miliona ljudi, Dunav između Donauesingena i Suline može da pruži skoro sve ono što ljudi prvog i trećeg sveta danas žele da probaju, ali i ono što moraju da trpe. Dunavsko carstvo koje inženjerka za kompjutere iz Pasaua na isti način posmatra kao svoj zavičaj kao i ribar sa delte Dunava, ne može da postoji toliko lako koliko lako može da se izmisli, a osim toga ona bi se u vidu vladavine finansijski snažnih metropola i industrijski razvijenih regija žuboreći izlila preko granica: gornji tok koji je okružen visokotehnološkom industrijom bi prelazio u donji tok koji vodi kroz veštačku idilu ogromnog turističkog parka. Na zapadu poslovi, na istoku odmor, gde ljudi iz gornjeg toka, koji su izloženi velikom stresu, idu na godišnji odmor u ravnici divlje romantičnog donjeg toka i gde se o njima folkloristički brine profesionalno samoniklo domaće stanovništvo, dok se mladi stanovnici donjeg toka okreću zapadu, da bi tamo postali radna snaga. Politički univerzalizam ujedinjenog Podunavlja morao bi izuzetno velikom brzom da uništi ono što obećava da će zaštititi: a to je istovremeno postojanje različitosti, blistavo bogatstvo suprotnosti. Ono što je danas obeležje jedne cele regije, tada bi

imalo svoje mesto u posebnim rezervatima: u prirodnjačkom muzeju za razarače prirode koji su u bekstvu od civilizacije.

REKA ISTOVREMENOSTI

Istovremenost suprotnosti koja karakteriše Podunavlje može da bude plodotvorna i može da bude strahotvorna. U današnje vreme se isuviše često susrećemo samo sa onim strahotvornim, što proizilazi iz te istovremenosti: sa suprotnošću između ovdašnjeg luksuza i tamnošnje bede, ili preterano nestvarna, apsurdna raskoš i stanovi bez grejanja tokom zime u jednom te istom gradu, kao na primer u Bukureštu predsednika Čaušeska, u jednoj te istoj državi, kao što je u današnjoj Ukrajini, gde naspram nekolicine milionera stoji milion gladnih. Zbog tih oštrih suprotnosti između bogatih gradova otvorenih prema svetu i njihove okoline obojene tradicijom često su izbijali građanski ratovi, zbog silne mržnje, neočekivano, neshvatljivo, autodestruktivno. Bogdan Bogdanović, jedan od najpoznatijih arhitekata Balkana i poslednji demokratski gradonačelnik podunavskog grada Beograda, u različitim ratovima, u kojima se Jugoslavija onako krvavo raspala, prepoznao je i rat između sela i gradova. Nije slučajnost što su upravo tolerantni, otvoreni, arhitektonski značajni gradovi prvi postajali objekat sistematičnog uništavanja, gradovi u kojima se savremeni urbani život mogao razviti iz dugogodišnje gradske tradicije. Provincija pod nadzorom strogih, ali navodno zdravih vrednosti, sveti se gradu u kojem je život od davnina drugačije organizovan i koji je imao privilegiju da uživa u onome što je zabranjeno, što je grešno. Bilo je pokušaja napada na gradove koji su praktikovali toleranciju tokom različitih perioda u svim podunavskim zemljama. Tridesetih godina se austrijski katolicizam iz nemoćne jarosti prema bezbožnoj prestonici okreće politici i naoružava protiv poročnog Beča; u susednoj zemlji na istoku nije mnogo drugačije, rasistička ideologija čistog mađarizma sprema se da osvoji Budimpeštu otvorenu prema svetu i ukloni sve Jevreje, kosmopolite, liberale, sve one izdajnike mitske supstancije mađarskog narodnog duha. Modernu ugrožava to što je nepregledna, jer mržnja prema njoj, koja je doživela svoj vrhunac u bombardovanju kosmopolitskih gradova punih radosti, nastala je iz straha od nje. Rat, čiji kraj se još ni danas ne može nazreti, nekada, pre pedeset godina, završio se onako kako će se završiti i sutra, prekosutra: strašnom paradoksalnom pobedom onih koji su ga želeli i izgubili – jer omraženi gradovi će i ovog puta ležati u ruševinama, dok će selo, uslovljeno godišnjim ciklusom i organizovano po starim pravilima, brzo oživeti starim životom.

Istovremenost moćnog grada i tradicionalne okoline može, međutim, i na užasan način da pođe u drugom smeru. Takozvana „sistematizacija sela”, kojom je Čaušesku zapravo hteo

sistematski da slomi prkosne tradicije sela, uništi transilvanijski identitet, bila je jedan takav napad centra na periferiju. Čaušesku nije bio samo gnusna karikatura jednog oca nacije, koji je video svoje korene u paloj Dakiji, ne samo zagovornik jedne azijske despotije, kako su ga često karakterisali, nego je bio i ljuti neposlušni učenik zapada, koga je stalno pokušavao da nadigra. Bukurešt je uvek gledao ka zapadu, preko Dunava, ka Parizu. Dok su u predgrađima Bukurešta još pasle ovce, bukureštanski umetnici su još dvadesetih godina sami otkrili nešto što će u Parizu tek kasnije postati visoka moda. Upravo u zemlji u kojoj su se sudarali vekovi i gde je u senkama nebodera još uvek cvetalo snabdevanje iz sopstvenih kućnih bašta, otkriven je jedan tako markantan moderni fenomen kao što je nadrealizam – ne kao intelektualna igra, već kao mogućnost da se tumači i razume stvarnost koja je ujedno sastavljena iz prastarih ostataka, kao i nečeg sasvim novog. Bukureštanski intelektualci uvek su gledali uzvodno uz Dunav pa i dalje od njegovog izvora, ali Evropa ih primećuje tek kada napuste svoju domovinu i kad ih, kao Ežena Joneskoa, Tristana Cara ili Emila Siorana, više ne povezuju sa njihovim rumunskim korenima, već sa Parizom ili Cirihom. Čaušesku je takođe gledao na zapad i pokušao da ga na najbesmisleniji način prevaziđe varvarskim činom sistematizacije sela. Vredno je pomena, da je, među svim nebrojenim povredama ljudskih prava i zdravog razuma, koje je sprovodio metodički, baš suludi cilj nemilosrdne agrarno-industrijske modernizacije donelo Čaušeskuu toliko žustru kritiku zapada. Pritom je, u rumunskim uslovima siromaštva i despotizma pokušao samo malo da nadoknadi – i naravno katastrofalno da nadmaši – ono što je u ekonomski razvijenim zemljama zapada, u njihovim uslovima blagostanja i demokratije već odavno bilo uspostavljeno: uništenje tradicionalnih seoskih struktura sa njihovom starom arhitekturom i iritantnom odanošću ljudi prema svom tlu, svom radu. Ono što seljaci nikad nisu bili, zamenljiva radna snaga koja se može presaditi sa jednog mesta na drugo, u industrijskim zemljama su već odavno postali i, prema željama Kondukatora, trebalo je to da postanu i u Rumuniji. Tamo gde je kod nas odbojna alpska razmetljiva arhitektura prešla gazeći preko regionalne arhitekture, u Rumuniji bi se vekovima sakupljano bogatstvo fino gravirane transilvanijske drvene arhitekture zamenilo bednom industrijski proizvedenom robom.

O Čaušeskuovoj borbi protiv posebnog sveta sela zna svako, ali o rumunskim avangardistima retko ko. Jer, istovremenosti takvih suprotnosti najčešće postanemo svesni tek kada deluje strahotvorno, a ređe kada deluje plodotvorno. Pritom ona predstavlja, većinu vremena, za pojedinca kao i društvo, ne uništavajući, već oslobađajući momenat. Ono što Dunav sa njegovim zemljama i ljudima čini toliko privlačnim, jeste upravo ta istovremenost, ta protivrečnost koja se razvija na uskom prostoru: ne netaknuta priroda, ne jednolična

kultura, Dunav uvek nudi tu istovremenost naroda, religija, jezika, stepena ekonomske razvijenosti, tradicija koje se ne žrtvuju, i ustanaka na koje se usuđuje, istovremenost osobenosti jedne grupe naroda koje se prkosno čuvaju, i odnosa sa svetom koji se traže kao nešto što se podrazumeva. Kad god su u istoriji hteli da uklone tu istovremenost – bilo strategije moći, koje su želele da svoja velika i manja carstva prisile na jedinstvo; proroci napretka, kojima je sama reka sumnjiva, jer teče tako nepraktično krivudavo, a ne struji pravolinijski u sledeću elektranu; ideološki fanatici koji se zamaraju idejom da će svi ljudi jednog dana misliti u istom taktu – kada god je uznemiravajuća istovremenost u podunavskom predelu trebalo da bude uklonjena, pola Evrope je bilo na ivici da izgubi ravnotežu. Dunav ne trpi nikakvu hegemoniju, pa ni hegemonijalne pretenzije dobrih namera. Istovremenost je njegova istorijska sudbina, i njegovo učenje. Slediti učenje je jednostavna stvar koja vrlo često veoma teško pada.